

УЧАСТЬ ВІЙСЬКОВИХ ІНЖЕНЕРІВ У КИЇВСЬКІЙ НАСТУПАЛЬНІЙ ОПЕРАЦІЇ ВОСЕНИ – НА ПОЧАТКУ ЗИМИ 1943 РОКУ

У статті розкриваються місце і роль військових інженерів Радянської армії у здійсненні Київської наступальної операції та форсуванні Дніпра восени – на початку зими 1943 року.

Ключові слова: *військові інженери, форсування, наступальна операція, Київ, Дніпро.*

Цього року виповнюється 65 річниця великої Перемоги над гітлерівською Німеччиною. Вона була здобута ціною величезних зусиль Червоної армії та тилу країни. В науковій літературі висвітлено багато аспектів на шляху до її здобуття. Разом з тим, повною мірою не розкриті роль і місце інженерних військ як у ході Великої Вітчизняної війни, так і під час визволення Києва та форсування найбільшої в Україні річки Дніпро. Цим пояснюється не тільки актуальність, а й теоретичне та практичне значення дослідження означеної в заголовку проблеми. Оволодівши стратегічною ініціативою, Червона Армія під час наступальних дій з листопада 1942 по грудень 1943 р. пройшла з боями від 500 до 1300 км. та звільнила більшу половину окупованої території радянської України. У ході визволення було розгромлено 218 дивізій, 56 з яких перестали існувати як такі, знищено 7 тисяч танків, 14300 літаків, біля 50 тис. гармат і затоплено 296 кораблів й суден різного призначення [4, с. 210].

Найбільшої ваги у визвольних операціях набули події жовтня-грудня 1943 р., пов'язані з розширенням плацдарму на Дніпрі та котрі в подальшому створили можливість звільнити столицю України місто Київ.

Мета цієї розвідки полягає у висвітленні місця та ролі військових інженерів у забезпеченні Київської наступальної операції наприкінці 1943 р., покликаній визволити м. Київ [8, с. 458].

Як відомо, війська 1-го Українського фронту під командуванням генерала армії М. Ф. Ватутіна провели 3-13 листопада успішну операцію щодо розгрому угруповання німецько-фашистських військ у районі Києва. З боку радянських військ у бойових операціях брало участь угруповання з восьми армій, у тому числі: 13-ої, 60-ої, 38-ої, 40-ої, 27-ої, 47-ої, 3-ої гвардійської танкової та 2-ої загальновійськової. Їх зусиллями був нанесений головний удар по ворогу з південного, Букринського плацдарму та допоміжний – із північного, Лютізького плацдарму. Цим перемогом над ворогом слід завдячувати передусім масовому героїзму солдатів і офіцерів.

Проте ці дії не отримали подальшого розвитку через те, що противник зосередив проти Букринського плацдарму 10 дивізій, з яких 5 танкових та моторизованих [4, с. 243]. Крім іншого, причиною невдач з боку радянських військ вкрай незначна кількість засобів переправи: адже у районі плацдарму налічувалося лише 16 понтонів. Під шквальним вогнем фашистів на правий берег воїни Червоної армії переправлялися як могли – тримаючись за дерева, колоди, дошки, плащ-намети напхані соломою. Проте ці спроби виявилися безуспішними й коштували радянським військам близько 240 тисяч убитих солдатів і офіцерів. Професор В. Ю. Король зазначає, що якби наступ на Київ почався за планом К. Рокосовського, то його можна було б захопити набагато раніше, а, головне – ціною менших втрат. Та все ж вирішальним чинником, який зумовив переможне завершення битви за Дніпро і визволення Києва, стали виняткова мужність і самопожертвування наших воїнів [3, с.121].

За таких умов рішенням Верховного Головнокомандування зусилля армій були переорієнтовані з Букринського на Лютизький плацдарм. Для цього за кілька днів було перекинуто частину військ, у тому числі 3-тю гвардійську танкову армію. 3 листопада 1943 р. війська 1-го Українського фронту з Лютизького плацдарму перейшли в наступ, обходячи Київ із заходу на Святошино, Васильків, Фастів [5, с.267]. На момент наступу фронт у своєму розпорядженні мав 50 дивізій, близько 7 тис. гармат і мінометів, 675 танків, майже 700 літаків. На боці противника було 33 дивізії, близько 400 танків і 665 літаків [1, с.225].

Після 40-хвилинної артилерійської та авіаційної підготовки вранці 3 листопада 1943 р. в наступ перейшли війська головного ударного угруповання фронту. До кінця дня 38-а армія зуміла прорвати головну смугу оборони ворога. Для завершення прориву оборони та розвитку наступу у південно-західному напрямку в середині наступного дня була задіяна 3-я гвардійська танкова армія. Боротьба продовжувалася вночі. Танки йшли в атаку з включеними фарами та працюючими сиренами, здійснюючи вогонь з гармат та кулеметів на ходу.

Вночі 5 листопада війська 38-ї армії під командуванням генерала К. С. Москаленка та 5-го гвардійського танкового корпусу досягли північної та західної околиць Києва, а вранці 6 листопада повністю звільнили місто. Допомогу цим військам надавала 1-а Чехословацька бригада під командуванням поаковника Л. Свободи [1, с.346].

У боротьбі за розширення плацдармів і звільнення Києва велику роль відіграли інженерні війська. Основним і водночас надзвичайно складним завданням інженерних військ було забезпечення переправ на річці Дніпро для переміщення основних сил першого Українського фронту. Складність розв'язання поставленого перед військовими інженерами завдання зумовлювалося низкою причин. По-перше, німецько-фашистські війська, закріпившись на правому березі Дніпра, намагалися за будь-яку ціну втримати свої оборонні рубежі. Не жаліли для цього ні сил, ні озброєння та інших засобів. По-друге, дуже важкою була сама широка водна артерія, до того ж правий берег річки був у багатьох місцях високим, крутим і скалистим. По-третє, для забезпечення переправ у розпорядженні інженерних підрозділів знаходилося мало живої сили й технічних засобів. По-четверте, на обладнання переправ відводився обмежений час. По-п'яте, здійснювати всі заходи із забезпечення переправ доводилося під прицільним вогнем у осінню пору року, коли була холодною і навіть крижаною вода.

Розподіл інженерних військ і переправних засобів 1-го Українського фронту напередодні операції восени 1943 року показаний в таблиці.

№ з/п	Назва армій	Назви інженерних та інженерно-саперних підрозділів
1.	47-а армія	91 інженерний батальйон
2.	27-а армія	25 і 38 інженерні батальйони
3.	3 гвардійська танкова армія	182 інженерний батальйон
4.	40-а армія	14 інженерний батальйон
5.	38-а армія	7 і 68 інженерні батальйони, 32 рота розмінування
6.	60-а армія	317 інженерний батальйон
7.	13-а армія	275 інженерний батальйон
Разом	7 армій	9 інженерних батальйонів і 1 рота розмінування

З таблиці видно, що на сім армійських танкових армій припадало всього 9 інженерних батальйонів і 1 рота розмінування. Тому для поси-

лення їх потенціалу до фронтів інженерних частин були включені: для 47 армії – 9-та інженерно-саперна бригада та 132, 134, 73, 75 інженерно-саперні батальйони, для 27 армії – 6 штурмова інженерно-саперна бригада та 26, 28, 29, 30 штурмові інженерно-саперні батальйони; для 3-ої Гвардійської танкової армії – 15 штурмова інженерно-саперна бригада та 71, 72, 74 штурмові інженерно-саперні батальйони, 235 інженерний батальйон; для 40 армії – 4-та інженерно-саперна бригада та 98, 99, 100, 101 інженерно-саперні батальйони; для 38 армії – 1505-й інженерний батальйон; для 60 армії – 59-та інженерно-саперна бригада та 41, 42, 43, 44 інженерно-саперні батальйони, 741 миб, 2 биз, 6 биз; для 13 армії – 7 штурмова інженерно-саперна бригада та 31, 32, 33, 34, 35 штурмові інженерно-саперні батальйони, 1 биз, 7 биз [6, с.258].

Однак і цього для успішного проведення операції з форсування Дніпра було недостатньо. Переправити через річку війська всього фронту у визначені командуванням терміни лише їх силами виявилось більш ніж проблематично. Свідченням цього стали події жовтня – початку листопада 1943 року, пов'язані з форсуванням Дніпра та визволенням Києва. У зв'язку з цим, командування змушене було застосувати додаткові інженерні сили. Зокрема, до фронтів понтонних-переправних частин були включені: 3-тя та 6-та понтонні бригади, 23-й понтонний батальйон, 8-ий, 12-ий, 18-ий, 15-ий, 134-ий, 135-ий, 14-ий інженерно-саперні батальйони; 20-ий, 108-ий, 9-ий, 21-ий, 49-ий, 50-ий понтонні батальйони, загалом 2 бригади та 14 понтонних або інженерно-саперних батальйонів. Водночас, для виконання невідкладних оперативних завдань було залучено низку фронтів спеціальних частин, до яких належали 1 полк, 3 батальйони та чотири спеціальні роти: 42-га інженерна бригада спеціального призначення, 3 гидр, 7 автр, 22 маскр, 2 пим, 27, обсм, 207 биз, 209 рсм, 13 гбм, [5, с. 259].

Інженерні війська 1-го Українського фронту мали в своєму розпорядженні численні переправні засоби. В переважній більшості це були табельні понтонні парки, а саме Н2П, ДМП-41, ДМП-42, НАП, А-3, парк «В», Угорський парк. Всього було застосовано понад 47 комплектів. Один комплект понтонного парку дозволяв у середньому влаштувати міст довжиною понад 100 м з вантажопідйомністю 12–30 т. або збирати 8–10 поромів вантажопідйомністю від 24 до 30 т. кожен.

Так, парк Н2П знаходився на озброєнні інженерних частин і підрозділів 13, 60 армій по 2 комплекти, 40 армії – 2,3 комплекту, 3 гвардійської танкової армії – 5,5 комплекту, 47 армії – 1,5 комплекту. Всього було задучено трохи більше 13 комплектів. Понтонний парк ДМП-41 знаходився в 13 армії – 1,3 комплекту, 38 армії – 1 комплект. Всього 2,3 комплекту. На озброєнні 60-ої армії перебував 1 комплект понтонного парку ДМП-42, 38-ої армії – 2, 40-ої армії – 0,6, 3-ої гвардійської танкової армії – 1 комплект, 47-ої армії – 1 комплект, всього 5 комплектів.

У 13 армії було застосовано 1 комплект понтонного парку НАП, в 60 армії – 1 комплект, 40 армії – 2 комплекти, 27 армії – 1, 3 гвардійської танкової армії – 2 комплекти, 47 армії – 1 комплект, всього 7,5 комплектів. Понтонний парк А-3, що використовувався у 13 армії, налічував 2 комплекти, 60 армії – 1 комплект, 38 армії – 2, 40 армії – 2, 27 армії – 1 комплект, 3 гвардійської танкової армії – 3 комплекти, 47 армії – 4 комплекти, всього 15 комплектів. На озброєнні підрозділів 38 армії перебував 1 комплект понтонного парку типу «В». Три комплекти угорського парку знайшли застосування в 27, 40 і 47 арміях.

Смуга фронтів переправ складалася з трьох армійських ділянок. Всього в смузі фронтів переправ на день виходу до річки переправованих армій було 3 мости і 13 поромів: під навантаження до 16 т. – 2 мости і від 16 до 30 т. – 1 міст; під вантаж близько 30 т. – 12 поромів, і до 60 т. – 1 пором [2, с.125].

Перегрупування 3-ої гвардійської танкової армії наприкінці жовтня – на початку листопада на Лютізький плацдарм підготовка удару на Київ зажадали значного збільшення підрозділів інженерних військ на цій ділянці. Разом із перегрупуванням 3-ої гвардійської танкової армії перегрупувалися й інженерні частини, якими вона була посилена: 15-ю штурмовою інженерно-саперною бригадою, 20-м понтонним батальйоном. Крім того, за рішенням командувача фронтом 30 жовтня 3-я понтона бригада у складі 8, 12 та 18-го понтонних батальйонів поступила в оперативне підпорядкування 38-ій армії, в складі якої ще з 1 жовтня знаходився 14-й понтонний батальйон цієї бригади. В очікуванні робіт з розмінування Києва 42-я інженерна бригада спеціального призначення також висувалася на Лютізький плацдарм.

Успішний розвиток наступу військ правого крила та центру 1-го Українського фронту вимагав підтримки військ для лівого крила. Командувач фронтом генерал Н. Ф. Ватутін вирішив перегрупувати з'єднання 40-ої армії з Букринського плацдарму на плацдарм в районі Хаєньє, Вишневе для нанесення удару по ворогу з цього району. Забезпечення переправи військ армії було покладено на 6-у понтонну бригаду, 15-й і 134-й батальйони з парками Н2П кожен з 10 листопада організували десантні поромні переправи в район Хаєньє, Вишні. У переправі військ армії був також використаний парк НЛП 1-ої інженерно-саперної бригади. Протягом двох діб головні сили армії були переправлені. 15 листопада 6-я понтонна бригада наведе понтонний міст під вантажі в 16 т. До 25 листопада в смузі армії в районі Процева 6-ою інженерною бригадою був побудований постійний міст, який забезпечив значне скорочення довжини маршруту підвезення та евакуації для 40-ої армії.

Створенням мостових переправ в районі Києва в смузі 40-ої армії по суті закінчують основні переправно-мостові роботи із забезпечення бойових дій військ 1-го Українського фронту на Дніпрі. У смузі кожної армії були від одного до трьох мостів. Так, наприклад, у смузі 61-ої армії Білоруського фронту вже до 23 жовтня було побудовано ще три мости вантажопідйомністю 16, 30 і 60 т. До цього ж часу в смузі 7-ої гвардійської армії 2-го Українського фронту було два мости, а в 46-ій армії 2-го Українського фронту – один міст. Отже, один міст доводився на 20 км. річки [4, с.358].

До кінця листопада 1943 р. на 1-му Українському фронті зусиллями військових інженерів споруджувався один міст на кожні 7 км. річки. У зв'язку зі складністю будівництва мостів під вантажі в 60 т через Дніпро особливо на початковій стадії форсування, єдиним засобом для переправи важких вантажів були пороми з парків Н2П, ДМП, а на 3-му Українському фронті – ТМП [10, с.80]. Пороми широко використовувалися при будівництві мостів. Успіх Червоної Армії ґрунтувався на удосконаленні військового мистецтва. Запорукою цьому став Польовий статут 1943 р., який регламентував бій як масоване застосування артилерії, танків та авіації [9, с.148].

Для інженерного забезпечення наступального бою були розроблені заходи інженерного забезпечення бойових дій танкових і механізованих підрозділів, а саме підготовка вихідних районів, обладнання колонних шляхів для вводу танків в атаку, влаштування проходів у загородженнях, проведення розвідки та швидкого долання загороджень. Були розвинені положення про організацію польового водопостачання в різних природних й кліматичних умовах. Застосовувались пересувна фільтрувальна станція ВФС-1000, універсальний переносний фільтр УКФ-30, металевий ручний штанговий насос РШН-25 та легка установка ЛОУ.

При здійсненні маневрової оборони важлива роль відводилась широкому застосуванню всіх видів загороджень. У зв'язку з чим загальновійськові підрозділи повинні були більшою мірою підсилюватися

інженерними частинами та засобами для влаштування загороджень. При переході до позиційної оборони планувалося створення високої щільності фортифікаційних споруд, застосування окопів, збільшення відсотка закритих споруд для вогневих засобів. Щільність траншей мала збільшуватися при наближенні до переднього краю.

Інженерна розвідка противника та місцевості проводилася за вимогами загальновійськових командирів. Надходили необхідні дані для прийняття рішення, в інтересах військових інженерів і начальників інженерних військ армій та фронтів.

Вони давали можливість планувати заходи інженерного забезпечення за вимогами командирів інженерних частин з'єднань для з'ясування умов виконання конкретних завдань. Інженерна розвідка здійснювалася за допомогою інженерних спостережних постів цілодобово. При визволенні Києва спостереженням було отримано дані про роботи ворога з влаштування колонних шляхів для танків. А вночі на 18 листопада спостереженням з інженерно-спостережними постами та інженерно-розвідувальними групами було зафіксовано пророблення противником проходів у загородженнях поблизу Фастова. Це дозволило вжити своєчасних заходів по з'ясуванню напрямку головного удару. Для ведення розвідки застосовувалися саперний дальномір ДСП-25, рисувальний прилад ПР, перископ інженерної розвідки ПІР-20, перископ великого збільшення ПБУ і інше [4, с.320].

Фортифікаційне обладнання смуг і рубежів районів розташування військ та об'єктів тилу дозволяло посилювати оборонні позиції. Тому польова оборона армії складалася зі смуги забезпечення з передньою границею, що розташовувалася на 10-15 км від головної смуги оборони. Головну смугу оборони створювали глибиною 5-6 км, другу смугу – в 10-12 км від переднього краю головної смуги, тилу армійську смугу – на відстані 10-15 км від другої смуги оборони. Одним із важливих завдань фортифікаційного обладнання було будівництво захисних споруд для командних пунктів всіх ступенів [4, с.325].

В обороні зросло значення створення підрозділами інженерних частин загороджень, а особливо – мінно-вибухових, при збільшенні глибини їх розташування. До початку війни було закінчено розробку схем влаштування протитанкових та протипіхотних мінних полів та пропонувався багатоярусне міне поле.

У тісній взаємодії з артилерійським-протитанковим резервами рухомі загони загороджень успішно вели боротьбу за допомогою інженерних засобів із танками ворога. Досить ефективними були загородження з керованих протитанкових і протипіхотних осколково-загороджувальних, об'єктних та спеціальних мін. З 15 листопада по 23 грудня було встановлено 46 тис. протитанкових мін, на яких підірвалися 243 танки та штурмових гармати ворога [4, с.352].

Підготовка шляхів руху та маневру військ під час звільнення Києва здійснювалася оперативно через високий темп наступу військ. Було збудовано 125 км ґрунтових доріг та відремонтовано 367 км. існуючих. Відновлено 54 мости загальною довжиною 2531 м., підсилено та відремонтовано 230 існуючих мостів. На плацдармі перегрупування підготовлено 7 фронтальних доріг загальною довжиною 658 км. Для проведення робіт застосовувались пересувні силові електростанції АС-3, АС-4 з комплектами електрифікованого інструменту та засобами освітлення. З метою заготівлі матеріалів для будівництва мостів використовувалася лісопильна рама АР-220 [10, с.110].

Щоб приховати підготовку до наступу, всі заходи здійснювались вночі та із застосуванням димових ефектів. Під час бою маскуванню займалися частини всіх родів військ. Для цього широко застосовувались табельні маски, маскувальні покриття та матеріали. Створювались несправжні спо-

руди, а саме 749 макетів бойової техніки та споруд із підручних засобів. До числа індивідуальних захисних засобів належали маскувальні костюми камуфльовані та мочальні. Широко застосовувались маски з підручних засобів для маскуванню польових оборонних споруд [7, с.371].

Подолання загороджень, особливо мінно-вибухових, сапери здійснювали, як правило, під вогнем ворога, діючи поперед бойових порядків своїх наступаючих підрозділів.

На стрілецьку роту влаштовувалось 2-3 проходи, а в смузі наступу дивізії облаштувалося до 18-25. Ширина проходів була для піхоти розміром 5-8 м, а для танків – 8-10 м. Проходи у своїх мінних полях пророблялися завчасно за 2-3 дні до наступу. При підготовці до звільнення Києва 25 тис. солдатів та 1,5 тис. артилеристів були навчені самостійному виявленню та знищенню мін, а також підриванню дротяних загороджень ворога. До проведення операції було залучено два вперше сформовані інженерно-танкових полки для пророблення проходів у мінних полях танками з спеціальними тралами ПТ-3 [4, с.241].

Для влаштування мінно-вибухових загороджень застосовувались у першу чергу протитанкові міни ТМ-35, ТМ-35М, ТМ-41, ТМД-40, ЯМ-5, ЯМ-10, ТМБ-Д, ТМБ-2, а також протипіхотні міни ПМД-6, ПМД-7 та осколково-загороджувальні ПОМЗ-2 та ОЗМ-152. Для пошуку мін використовувались міношукачі ВІМ-203, ВІМ-625 [4 с.233].

Отже, в форсуванні Дніпра та звільненні Києва від німецько-фашистських загарбників винятково важливе значення відіграли військові інженери. Їх титанічними зусиллями, ціною мужності та відваги для військ Першого Українського фронту були створені умови для форсування Дніпра та розгортання подальших операцій щодо звільнення від гітлерівських загарбників Правобережної України, Білорусії та перенесення військових дій за межі державних кордонів СРСР.

Список використаних джерел:

1. Великая Отечественная война 1941-1945: энциклопедия / М. М. Козлов, Ю. Я. Барабаш, П. А. Жилин и др. – М.: Сов. энциклопедия, 1985. – 832 с.
2. Военная история / И. Е. Крупченко, П. Д. Маслов, С. В. Липицкий и др. – М.: Воениздат, 1971. – 352 с.
3. Головки М. До 60-річчя визволення Києва від гітлерівських загарбників / Микола Головки // Історичний журнал. – 2004. – № 1-2. – С. 119-127.
4. Инженерные войска / П. И. Бирюков, П. П. Прийменко, В. Н. Беляшников и др. – М.: Воениздат, 1982. – 407 с.
5. Инженерные войска советской армии (основные этапы развития и боевого применения) / В. А. Анфилов, П. И. Бирюков, В. П. Истомина. – М.: Воениздат, 1959. – 508 с.
6. Инженерные войска советской армии 1918-1945 гг. / Е. П. Егоров, В. П. Андреев, С. Ф. Бегунов и др. – М.: Воениздат, 1985. – 488 с.
7. История войн и военного искусства / С. С. Лотоцкий, Н. И. Шеховцов, М. А. Альтгоузен и др. – М.: Воениздат, 1970. – 560 с.
8. Коваль М. В. Велика Вітчизняна війна Радянського Союзу 1941-1945 / М. В. Коваль // Енциклопедія історії України: У 5 т. / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 2005. – С. 457-458.
9. Коваль М. В. Київська наступальна операція 1943 / М. В. Коваль // Енциклопедія історії України: В 5-ти томах / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 2007. – Т.4. – С. 457-458.
10. Организация технического обеспечения инженерных войск в Великой Отечественной войне / Г. В. Шевченко, Г. В. Кретинин, М. Г. Порохняч. – М.: Воениздат, 1985. – 144 с.

The article describes the place and role of military engineers of the Soviet Army in the Kyiv offensive and crossed the Dnieper in the autumn – early winter of 1943.

Key words: military engineers, speeding, offensive, Kiev, Dnieper.

Отримано: 18.06.2010